

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 5 mars 2020

Mål nr

B 4685-19

PARTER

Klagande

PW

Ombud och offentlig försvarare: Advokat MS

Motpart

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

SAKEN

Grov misshandel

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Göta hovrätts dom 2019-08-06 i mål B 2086-19

DOMSLUT

Högsta domstolen ändrar hovrättens dom och frikänner PW.

Högsta domstolen upphäver beslutet att PW ska betala avgift till brottsofferfonden.

MS ska få ersättning av allmänna medel för försvaret av PW i Högsta domstolen med 50 644 kr. Av beloppet avser 29 412 kr arbete, 8 995 kr tidspillan, 2 108 kr utlägg och 10 129 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

Högsta domstolen fastställer hovrättens sekretessförordnande.

Sekretessen enligt 35 kap. 13 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) för uppgifterna i det rättspsykiatriska utlåtandet samt intyg och journalanteckningar från Rättspsykiatriska regionkliniken i Region Östergötland och Rättsmedicinalverket, Rättspsykiatri Stockholm, som föredragits bakom stängda dörrar i Högsta domstolen, ska bestå.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

PW har yrkat att Högsta domstolen ska frikänna honom.

Riksåklagaren har motsatt sig ändring av hovrättens dom.

Högsta domstolen har meddelat det prövningstillstånd som framgår av punkten 5.

Högsta domstolen har den 15 januari 2020 hävt häktningsbeslutet.

DOMSKÄL

Vad målet gäller

1. Målet gäller främst om PW, som vid gärningen befunnit sig i ett akut psykotiskt tillstånd med bristande och snedvriden verklighetsuppfattning, har varit i sådan grad medveten om sitt handlande att uppsåt kan föreligga (medvetenhetskravet). Målet aktualiserar också frågan om det finns en oskriven ansvarsfrihetsgrund gällande tillfällig sinnesförvirring.

Bakgrund

2. PW har åtalats för grov misshandel enligt 3 kap. 6 § första stycket brottsbalken med följande gärningsbeskrivning.

PW har misshandlat KJW genom att han knuffat ner henne mot en säng, hållit fast henne och tryckt ner henne mot sängen samtidigt som han tryckt sina fingrar i hennes mun och vänstra öga. Det hände den 7 februari 2019 [i] Åtvidabergs kommun.

KJW orsakades;

- blödningar och slitskador i och kring det vänstra ögat,
- näthinneavlossning i vänstra ögat,
- underhuds- och mjukdelsblödningar i övriga delar av ansiktet, på huvudet och på kroppen,
- överhudsavskrapningar i ansiktet,
- slemhinneskador i munnen,
- fraktur genom främre delen av en bröstkota,
- andnöd och
- smärta.

Skadorna i den vänstra ögonregionen har gett upphov till en kraftig synnedsättning.

Brottet bör bedömas som grovt dels eftersom KJW tillfogats en svår kroppsskada, dels eftersom PW genom sitt handlande visat särskild hänsynslöshet och råhet.

PW begick gärningen med uppsåt.

3. Tingsrätten dömde PW för grov misshandel i enlighet med åtalet och bestämde påföljden till överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Hovrätten har fastställt tingsrättens domslut. Båda domstolarna har funnit att PW har begått den åtalade gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning men att han trots sitt tillstånd haft uppsåt till gärningen.

4. PW har gjort gällande att han inte begått gärningen uppsåtligen, eftersom han i sitt psykotiska tillstånd i gärningsögonblicket inte varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. Han har under alla förhållanden åberopat att han helt plötsligt och oförutsägbart drabbats av en akut psykos och därför ska vara fri från ansvar till följd av en oskriven ansvarsfrihetsgrund avseende tillfällig sinnesförvirring utan eget vållande.

5. Högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd med utgångspunkt i vad hovrätten funnit utrett om den åtalade gärningen. Genom hovrättens dom är således avgjort att PW begått den åtalade gärningen som gärningsman och att misshandeln ägt rum på det sätt och med de skador och andra följder som hovrätten funnit.

Rättsliga utgångspunkter

Tillfällig sinnesförvirring

6. Tillfällig sinnesförvirring, som inte är självförvållad, var innan brottsbalken trädde i kraft 1965 en av grunderna till att en person kunde bedömas som otilräknelig och därmed inte straffrättsligt ansvarig (se 5 kap.

5 § andra stycket strafflagen, SL). Som tillfällig sinnesförvirring ansågs bl.a. akuta psykos (jfr t.ex. Folke Wetter, Allmän straffrätt, 1945, s. 47; se även resonemanget gällande kortvariga psykotiska tillstånd i NJA 1995 s. 48, på s. 74). I samband med brottsbalkens tillkomst avskaffades kravet på tillräknelighet (ansvarsförmåga) i svensk rätt som en förutsättning för straffrättsligt ansvar. I stället fördes kravet över till påföljdsledet och låg till grund för det fängelseförbud för psykiskt störda lagöverträdare som numera framgår av 30 kap. 6 § brottsbalken. Ansvarsbefriande tillfällig sinnesförvirring regleras inte i brottsbalken. I stället togs i 1 kap. 2 § andra stycket brottsbalken in en bestämmelse som avser självförvållad tillfällig sinnesförvirring (och självförvållat rus).

7. Tillfällig sinnesförvirring, som uppkommit utan egen skuld, regleras alltså inte i brottsbalken. Lagrådet och därefter departementschefen ansåg att de fall av höggradiga omtöckningstillstånd som tidigare varit fria från ansvar till följd av tillfällig sinnesförvirring ändå inte skulle utgöra brott på grund av bristande uppsåt (NJA II 1962 s. 25 f. och 510). Från Lagrådets sida gjordes också anmärkningen att även höggradiga förvirringstillstånd hos psykiskt störda lagöverträdare måste kunna utesluta att en handling utgör brott. Sedan ståndpunkten gällande tillfällig sinnesförvirring och uppsåt hade utsatts för viss kritik återkom departementschefen i samband med införandet av brottsbalkens promulgationslag till frågan. Han uttalade att en gärning som begås i sådant tillstånd inte heller kommer att betraktas som brott enligt brottsbalken (NJA II 1964 s. 110).

8. Departementschefens sistnämnda uttalande har i den juridiska litteraturen och i viss utsträckning i förarbeten tagits till intäkt för att det skulle finnas en oskriven ansvarsfrihetsgrund gällande tillfällig sinnesförvirring. (Se prop. 1993/94:130 s. 49 f., SOU 1988:7 s. 161 och bl.a. Ivar Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, 1976, s. 94 f., Nils Jareborg, Handling och uppsåt, 1969, s. 353 f. samt Petter Asp och Magnus Ulväng, Kriminalrättens

grunder, 2 uppl. 2013, s. 370 ff.) Uppfattningen har dock inte varit entydig och rättsläget har bedömts som osäkert (se t.ex. SOU 1996:185, del 1, s. 558 ff. och Martin Borgeke och Catharina Månsson, Studier rörande allmän straffrättspraxis m.m., 2019, s. 647 ff.).

9. De angivna uttalandena om en särskild ansvarsfrihetsgrund har inte fått någon mer märkbar inverkan på rättstillämpningen. Ett enskilt uttalande i förarbeten till annan lagstiftning har inte heller i sig något större rättskällvärde. Avsikten vid brottsbalkens tillkomst får dock sägas ha varit att de fall som avsågs i 5 kap. 5 § andra stycket SL även fortsättningsvis skulle vara fria från ansvar.

10. Den sparsamma rättspraxis som finns gällande situationer som skulle kunna betecknas som tillfällig sinnesförvirring visar att Högsta domstolen enbart har använt sig av en uppsåtsprövning för att avgränsa det straffrättsliga ansvaret (se framför allt NJA 1968 s. 471 och NJA 1969 s. 401).

11. Rättsläget är därför sådant att det inte finns tillräckligt stöd för att utläsa eller utveckla en oskriven ansvarsfrihetsgrund gällande tillfällig sinnesförvirring. Huruvida tillräknelighet åter ska införas som ett krav för straffrättsligt ansvar i svensk rätt är en fråga för lagstiftaren.

12. Frågan om ansvarsfrihet vid situationer som kan ses som tillfällig sinnesförvirring får därför ske genom en prövning av uppsåtet och särskilt genom en tillämpning av det i uppsåtsrekvisitet ingående medvetenhetskravet (se nedan p. 14 och 15).

Uppsåt och psykisk störning

13. En vanlig uppsåtsprövning ska ske även vid gärningar som begåtts av personer med psykisk störning. Som anmärkts i tidigare avgöranden från Högsta domstolen kan det visserligen vara svårare att bedöma uppsåtsfrågan i sådana fall än i andra (se bl.a. ”Samurajsvärdet” NJA 2012 s. 45 p. 12). Detta

gäller särskilt om den psykiska störningen är allvarlig (se NJA 2004 s. 702, på s. 718). Dessa svårigheter har emellertid inte ansetts motivera några avsteg från hur uppsåtsprövningen normalt ska genomföras. I princip ska således uppsåtskravet uppfattas på samma sätt för denna kategori av lagöverträdare som beträffande andra lagöverträdare. Principen har ansetts vara att uppsåt inte föreligger om en person utan den psykiska störningen, men med samma föreställning om sakförhållandena, inte skulle ha bedömts ha haft uppsåt.

Uppsåt och medvetenhet

14. I uppsåtsrekvisitet ligger ett allmänt krav på medvetenhet (medvetenskrevet). För att uppsåt ska kunna föreligga måste gärningsmannen ha varit i ett sådant tillstånd att uppsåtsrekvisitet kan vara uppfyllt (jfr bl.a. Ivar Strahl, a.a. s. 91 ff. och SOU 1996:185, del 1, s. 504 f.). Om gärningsmannen har varit alltför omtöcknad, dvs. om hans eller hennes medvetande har varit grumlat, föreligger således inte uppsåt i straffrättslig mening. Medvetenskrevet får särskild betydelse när gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning i form av en akut psykos med bristande verklighetsuppfattning eller något annat motsvarande höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd. Ofrivilliga handlingar som t.ex. reflexrörelser och andra handlingar där medvetandet har varit helt fränkopplat är däremot att se som brister på brottets objektiva sida (brist på gärningskontroll).

15. För att medvetenskrevet ska vara uppfyllt måste gärningsmannen alltså vara i någon grad medveten om att han eller hon utför ett visst handlande. Det har i tidigare avgöranden uttrycks som att gärningsmannen ska vara i tillräcklig grad medveten om sitt handlande (se t.ex. NJA 1968 s. 471 och NJA 1969 s. 401). I detta ligger också att gärningsmannen vid sitt handlande måste ha ett visst mått av basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företas. Endast höggradiga förvirrings- och omtöckningstillstånd som tar sig uttryck i ett grumlat medvetande kan medföra att uppsåt inte föreligger. Det förhållandet att gärningsmannen på grund av en

psykisk störning har en helt felaktig uppfattning om motivbilden eller andra bakomliggande förhållanden hindrar inte att medvetenhetskravet är uppfyllt.

16. Det sagda innebär att bristande uppsåt till följd av grumlat medvetande endast kommer att aktualiseras i ett fåtal fall och bara för en begränsad del av de allvarligt psykiskt störda lagöverträdare som träffas av det absoluta fängelseförbudet i 30 kap. 6 § andra stycket brottsbalken.

Uppsåt och bevisning

17. Beviskravet i fråga om uppsåt skiljer sig i princip inte från det som i allmänhet gäller i brottmål. Åklagaren ska alltså styrka sådana omständigheter som ger stöd för bedömningen att det är ställt utom rimligt tvivel att gärningsmannen handlade med uppsåt (se ”Samurajsvärdet” p. 9). Detta gäller även för det i uppsåtsrekvisitet ingående medvetenhetskravet. Osäkerhet om vad som närmare är utrett beträffande gärningsmannens föreställning om händelseförloppet, ett visst skeendes innebörd eller bevekelsegrunderna för ett visst handlande ska alltså vid bevisprövningen komma denne till godo och kan innebära att det uppkommer ett rimligt tvivel om gärningsmannen agerade uppsåtligen.

Bedömningen i detta fall

18. PW var på besök hos målsäganden, som är hans mamma. Mitt i natten vaknade målsäganden av hemska skrik och att PW plötsligt kom utspringande från sitt rum. Han var enligt henne som en ”furie” och det gick trots flera försök inte att få kontakt med honom. Han var helt personlighetsfrämmande. Han sade ”Vik hädan Satan!” och uttryckte att han skulle döda henne som djävul eller ”kärringjävel”. Han var naken och attackerade henne samt knuffade omkull henne på sängen. Han tryckte också in sina fingrar i hennes vänstra öga och i hennes mun. Målsäganden försökte få honom att sluta och att förstå att det var hans mamma som han angrep. Till slut bet hon honom, vilket

ledde till att han tillfälligt slutade men attackerade henne senare på nytt på samma sätt. Det gick enligt målsäganden inte att ”väcka” honom. Plötsligt slutade han av okänd anledning att angripa henne så att hon kunde ta sig till nedervåningen och ringa efter hjälp.

19. PW saknar egentligen helt minne av händelseförloppet, även om han i efterhand under sitt pågående sjukdomstillstånd kom att tro att det skulle ha varit en annan person, som han hade haft en konflikt med flera år tidigare, som skulle ha attackerat hans mamma och även honom själv.

20. Det är vidare klarlagt att PW efter händelsen kastade sig ut genom ett stängt fönster på andra våningen. Han fick till följd av detta frakturer och omfattande sårskador. Han gick därefter blodig och naken i snön till ett grannhus; det fanns spår av en ”blodig snöängel” i snön på vägen dit. I grannhuset uppfattade han ett vittne som sin mamma. Vittnet har beskrivit honom som avtrubbad, apatisk och med tom blick. Han hittades av polis i källaren till det huset och påstod då att han var ”Guds son” eller ”Guds barn”.

21. Det finns också vittnesuppgifter från en polis om att PW på väg från platsen i ambulans skulle ha sagt att han sett djävulen och att han skulle ha dödat eller velat döda sin mamma. Målsäganden skulle till ett annat polisvittne ha sagt att PW försökt döda henne och sagt att hon var Satan och att han skulle driva djävulen ur henne.

22. Av det rättspsykiatriska utlåtandet framgår att PW i gärningsögonblicket befann sig i ett psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning och att hans agerande har framstått som svårbegripligt, desorganiserat och inte helt ändamålsenligt. Enligt bedömningen i utlåtandet hade PW en i betydande grad nedsatt insiktsförmåga i gärningens natur till följd av sin psykotiskt grumlade verklighetsuppfattning. Han bedömdes ha en allvarlig psykisk störning såväl vid gärningstillfället som vid undersökningstillfället. Socialstyrelsens rättsliga råd har till Högsta domstolen yttrat sig över det

rättspsykiatriska utlåtandet och anslutit sig till de bedömningar och slutsatser som kommer till uttryck i utlåtandet.

23. PW har begått gärningen i en akut psykos utan samband med alkohol- eller drogpåverkan. Psykosen har bestått i ett höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd, där hans medvetande har varit påtagligt grumlat och hans verklighetsuppfattning har varit helt snedvriden med uppfattningar om att hans mamma skulle vara Satan eller djävulen. Hans agerande har varit helt personlighetsfrämmande, desorienterat och obegripligt. Han har inte varit kontaktbar och har använt ett religiöst språkbruk som varit helt främmande för honom.

24. Mot denna bakgrund har åklagaren inte styrkt att det föreligger sådana omständigheter som ger stöd för bedömningen att det är ställt utom rimligt tvivel att PW var i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. Han har alltså inte haft en basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företogs. Därmed är medvetenhetskravet inte uppfyllt (se p. 15). PW ska därför frikännas från straffrättsligt ansvar på grund av bristande uppsåt.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Gudmund Toijer, Ann-Christine Lindeblad, Erik Nymansson, Malin Bonthron och Stefan Reimer (referent)
Föredragande justitiesekreterare: Malin Hjalmarson